

LES 2 - GODSBEGRIP EN GODSDIENST

De mens heeft altijd geloofd in het hogere of in het andere. Een leven met de feiten alleen is voor de mens niet bevredigend. Hij zoekt altijd achter het bestaande het niet-bestaande. Hij heeft in de loop der tijden een evolutie doorgemaakt, die wel in de eerste plaats een godsbegrip betreft en waarmee hij is gekomen van de onzichtbare godheid of kracht in een bepaald voorwerp, tot de nu voor velen bestaande onstoffelijke en ondefinieerbare geheime macht achter het heelal. En elke keer als de mens een aantal denkbeelden daaromtrent voor zichzelf had geformuleerd, kwam er iemand die daaraan vorm en gestalte gaf. Zo ontstonden de godsdiensten. Om vergelijkend duidelijk te maken: Jezus is degeen, die onderwijst; het is Paulus, die van dit onderricht een godsdienst maakt.

De godsdiensten hebben - zoals u waarschijnlijk zult weten - in de loop der tijden een heel belangrijke rol gespeeld. In Egypte b.v. is er een strijd tussen de goden, die wij bijna gelijkwaardig gereflecteerd zien in de tijd van de Reformatie in Duitsland (de bekende strijd van Tilly en Pappenheim tegen Gustaaf Adolf) en zelfs in de tijd van Reformatie en beeldenstorm in Nederland. De verschijnselen zijn niet zo different als u zou denken. In alle gevallen zien wij krachtgroeperingen, die gebruik trachten te maken van de denkwijze van de Reformatie; kortom, van de andere visie op God. Dat kan misschien het best worden verklaard door na te gaan hoe een mens eigenlijk in zijn geloof leeft.

De mens kan niet rationeel zijn. Zijn geloof is - of hij dit nu toegeeft of niet - emotie. En dan maakt het niets uit of hij nu Petrus heet, paus Paulus of misschien Van Schillebeek. Geloof is een emotionele kwestie. Alle rationalisaties van dit geloof blijven met die emotie verbonden. Het is duidelijk dat elk argument, dat mede stoelt in het geloof, in de godsdienst, voor de mens onmiddellijk een gevoelsreactie wekt met dat hoge, dat onbekende. Daardoor komt hij tot uitbarstingen, die absoluut niet redelijk meer zijn. Hij kan zich niet gedragen volgens menswaardige en redelijke normen en gaat over tot handelingen, die hij bij anderen ten zeerste zou veroordelen.

Er zijn in de loop der tijden heel wat heilige oorlogen gevoerd. Een heilige oorlog, dat moeten wij wel begrijpen, is eigenlijk niet een oorlog. Het is een uitbarsting van godsdienstwaanzin, die in de juiste richting wordt gedirigeerd. In de oudheid ontstonden deze vormen vaak meer spontaan, ofschoon wij in de eerste grote hadj, de grote heilige oorlog van Mohammed, wel degelijk zien dat Mohammed godsdienstige openbaringen en godsdienstige argumenten gebruikt om daarmee een achtergrond te geven aan de ressentimenten van de woestijnbewoners tegenover de stadsbewoners want dat is eigenlijk wat een grote rol speelt.

Deze sjerif van Medina weet dan ook heel goed hoe hij zijn mensen moet laden met een doodsverachting, die al het gekende van die tijden te boven gaat.

Hij zegt eenvoudig: Als je, vecht, vecht je voor je God; daardoor alleen maak je je leven levenswaard. En als je sterft, word je onmiddellijk opgenomen in het paradijs. Dat paradijs wordt dan misschien wat plastisch voorgesteld met bomen, stromen met heerlijke dranken, de schone vrouwen die de mannen komen bedienen en al die dingen meer, Maar dat is bijkomstig. Het belangrijke is het gevoel, dat je jezelf ook na de dood rechtvaardigt door te beantwoorden aan het begrip, dat je hebt van God; en dat is een gevoelskwestie.

In deze tijd is God misschien langzaam maar zeker van de vlakte aan het verdwijnen. In de plaats van God zijn andere figuren en denkbeelden gekomen. We zouden kunnen zeggen Mao of Lenin en zijn vele interpretatoren. In feite is b.v. het marxisme op het ogenblik een godsdienst, gebaseerd op de heilige openbaringen van Marx, gecelebreerd door de Partij en opwekkend tot opofferingen en doodsverachting, omdat zonder dit het leven geen zin heeft.

In het maoïsme zien wij precies hetzelfde. Het gaat niet meer om de redelijkheid van hetgeen Mao zegt of om hetgeen het systeem stelt dat hij vertegenwoordigt. Het gaat om een

emotionele zelfrechtvaardiging, die binnen de gemeenschap alleen kan worden verkregen door extreem alles, wat tot Mao zou kunnen behoren aan anderen op te leggen.

Het is natuurlijk niet vriendelijk omdat te zeggen (de godsdiensten zijn ongetwijfeld nodig), als je vertelt dat zij op gelijke voet staan met b.v. het communisme en wat dat betreft met sommige vormen van fascisme. Maar in deze tijd spelen die dingen een rol. En je kunt heel moeilijk beweren, dat er veel verschil zit in het optreden van Rusland tegen Tsjecho-slowakije en het optreden van de Israëlieten tegen de Amalekieten en de Filistijnen . Wat is namelijk het geval?

In beide situaties voelt men zijn geloof bedreigd. Het gaat hier niet alleen om macht; het gaat om meer. Het gaat om de emotie van gelijk hebben, van zinvol bestaan. En zodra deze wordt aangetast, verzet je je. De Israëlieten deden dit door eenvoudig de Filistijnen aan te vallen en die zoveel mogelijk uit te roeien, al zijn ze er nooit helemaal in geslaagd. De Russen hebben dit ook gedaan door eenvoudig alle afwijkende denkwijzen, alle schisma's af te wijzen en met geweld te onderdrukken. Zeg nu niet, dat dit elders niet zo gebeurt.

Als wij naar de Ver. Staten kijken, dan vinden wij daar een zekere Senator Mc Carthy (de oudere, er is nu een jongere ook). Deze Senator McCarthy gaat op wat men noemt de "heksenjacht". Hij valt, een ieder aan. Misschien heeft hij dat gedaan om daardoor zelf op de voorgrond te komen, dat is heel goed mogelijk. Zeker is, dat hij een groot aantal volgelingen had, die niet de aanklacht van mogelijke besmetting door het communisme verstandelijk bekeken, maar emotioneel. Voor hem was hun godsdienst hun manier van denken en leven; en daarmee eigenlijk iets, dat heel dicht bij het moderne, godsbegrip staat.

Het moderne godsbegrip is nl. het beeld van: hoe ik denk en leef. God is de verklaring van mijn bestaan. Hij is misschien de zin van mijn bestaan, maar Hij is bovenal de emotie, waaruit ik mij tegenover de wereld waardevol weet.

En of wij dit nu vaderland noemen. democratie of er een andere naam aan geven, die in de staatkunde bestaat, het is precies hetzelfde als met de godsdienst.

Godsbegrip is niet alleen maar iets, wat met God te maken heeft. Godsbegrip is iets, wat in de oudheid werkelijk heeft bestaan en dat zich in de moderne tijd steeds meer heeft veranderd in wat ik zou willen noemen een zijnsrechtvaardiging.

Deze zijnsrechtvaardiging nu vraagt ook weer een beloning. Als ik besta volgens de normen van mijn zijn, dan moet er een kracht zijn, die mij daarvoor loon geeft. Van het onredelijke van het eerste fetisjisme, het eerste geloof aan voorvaderen, totemgeloof, taboe-instellingen e.d. is men gekomen tot een denkwijze, waarbij niet meer een voorwerp incidenteel macht geeft of macht bezit of niet alleen het behoren tot een bepaald geslacht betekenis heeft, maar tot een denkwijze waarbij de persoonlijke wijze van leven bepalend is voor wat God moet zijn of wat de maatschappij moet zijn. (Wat dat betreft, die wordt ook vaak vergoddelijkt.) Dit voert tot het recht om je eigen wijze van denken en zijn aan een ieder op te leggen.

De situatie, die in deze dagen zo verward lijkt, kan hierdoor heel wat duidelijker worden gesteld en ook beter worden begrepen. Degene, die in deze dagen als een zeer kleine minderheid luidruchtig en desnoods met geweld probeert zijn mening aan anderen op te dringen, doet eigenlijk niets anders dan degeen, die indertijd de bekerings in de tijd der Karolingers heeft nagestreefd. De politie-agent in Griekenland, die probeert zijn tegenstanders te bekeren, handelt heus niet veel anders dan vroeger de inquisitoren van het Heilig Officie in Spanje en in vele andere delen van de wereld.

Indien ik geloof, dat een bepaalde orde noodzakelijk is, dan maak ik deze orde tot God. Indien ik geloof, dat een bepaalde leefwijze voor mij begeerlijk is, dan verklaar ik deze leefwijze tot de juiste en rechtvaardig haar met God of met wat ik als God hanteer. Dat hebben ook de Orsini en de Borgia gedaan, toen zij de grote edelen van Italië waren en de pausen van Rome. De staatslieden van vandaag doen precies hetzelfde.

Als u hoort hoe in naam van de democratie de meest ondemocratische regeringsmethoden worden gebruikt, dan valt u dat misschien niet eens op. En als het u opvalt, dan meent u dat hier sprake is van een opzettelijk onderdrukken van de democratie. Dat is niet waar. Deze

mensen geloven in democratie. Deze mensen menen, dat zij de democratie beschermen en vormen, omdat hun beeld van wat zij in het leven willen zijn voor hen identiek is met de juiste vorm van democratie.

Misschien vindt u dit alles niet erg interessant. Maar als u dan denkt aan de protestgroepen van tegenwoordig, als u denkt aan de jongeren die de zomer zo heerlijk hebben doorgebracht op een nationaal monument, dan lijkt het of deze jongelieden alleen maar anderen willen ergeren of alleen maar tegen de maatschappij zijn. Maar misschien speelt die zelfrechtvaardiging daarin wel een grote rol en is dit veel belangrijker dan u veronderstelt.

In een maatschappij waarin ik niets ben, wil ik iets zijn. Dan moet ik geloven dat die maatschappij anders moet zijn, opdat ik kan zijn wàt ik wil zijn. En dan moet ik daarvoor een rechtvaardiging vinden. Of die nu Jezus heet, Boeddha, Krishna of dat ik haar zoek bij het een of andere denkbeeld of systeem, ik moet iets hebben waardoor het duidelijk is dat wat ik doe goed is. En omdat ik dan innerlijk kan voelen dat ik recht heb op een erkenning (want ik ben immers goed), probeer ik die erkenning af te dwingen.

Dwaasheid? Neen. Realiteit. Een realiteit, die ons ook veel helderder voor ogen stelt waarom zoveel goedsdienstige groepen ondanks alles niet bij elkaar kunnen komen. Het lijkt misschien krankzinnig dat men nu vele jaren bezig is aan een oecumeen christendom en dat men nog steeds geen stap verder heeft kunnen komen. O, er zijn mensen vrijzinniger geworden. Maar de grote hoofden van de godsdiensten (de theologen) bestrijden nog steeds elkanders opvattingen met dezelfde ferociteit van voorheen. Dat is begrijpelijk, want deze mensen zoeken zichzelf in God, maar ze beschouwen God als de rechtvaardiging van zichzelf.

Misschien zou ik over het godsbegrip in hogere termen moeten spreken. Ik zou u moeten vertellen hoe God het onpeilbare is dat op velerlei wijzen gestalte en vorm krijgt in ons bestaan. En wie weet is God gelijktijdig kapitalist, democraat, marxist en nog vele andere dingen. Zoals Hij waarschijnlijk evengoed ook mormoon kan zijn als christen, hindoe, boeddhist, mohammedaan of islamiet. God is het onpeilbare. God is het bestaan en de kracht van het bestaan.

Dan zou ik u moeten vertellen hoe wij de kracht moeten zien. Maar zou ik dan niet precies hetzelfde doen? Hetzelfde wat degenen doen, die uw democratie vermoorden in de naam van de democratie? Dezelfde mensen, die oorlog voeren in naam van de vrede, denken precies zoals ik dan zou moeten denken.

Ik zou u moeten voorleggen wat ik denk. En ik zou moeten zeggen: Dat is waar. Ik voel mijn God, zeker. Ik voel een zin in het bestaan en ik zou ongetwijfeld hier niet tot u spreken, indien er voor mij geen rechtvaardiging was in mijn beeld van de totaliteit, van God en ook in mijn eigen wezen. Maar een dergelijk beeld van God, een dergelijke godsvoorstelling, is zo teer dat een zeepbel daarbij vergeleken taai is, want ik sta in een wereld met feiten. Feiten, waarmee je niet helemaal kunt leven. Feiten, die je daarom verandert, een andere inhoud, een andere naam geeft en eigenlijk leef je je gevoelens. Dat hebben de mensen altijd gedaan en dat zullen zij altijd doen.

Het is heel duidelijk, dat iemand als Nixon in al zijn beloften omtrent de Vietnam-politiek toch niet de mindere kan zijn. Iemand, die zoveel heeft opgeofferd om eens de meerdere te kunnen zijn, gelooft dat die meerderheid, dit gezag, die meerwaardigheid zijn goddelijk recht, ja, zijn plicht is; dat hij tegenover zijn God, tegenover alles wat hij ideaal acht (zijn volk, de wereld) niet verantwoord is, indien hij niet zijn eigen visie in de eerste plaats doorzet. En dat betekent, dat hij ook niet de minste wil zijn. En dat geldt precies hetzelfde voor mensen, die beweren dat zij niet aan een God geloven en die in het Kremlin zitten. Dat geldt evengoed voor Brandt als voor De Jong. Luns denkt ongetwijfeld op dezelfde manier omtrent de rechtvaardiging van zijn politiek tegenover alle anderen.

Je kunt godsbegrip, godsdienst en menselijk bestaan niet scheiden. Je kunt de essentie van de godsdienst opzij schuiven, maar dan stel je daarvoor in de plaats andere rituelen. Het religieus element van de partij-bruiloft in Sovjet-Rusland is eigenlijk een goedsdienstige rite. Menig partijvergadering krijgt iets religieus. Er is geen groot verschil tussen maatschappelijkheid en goedsdienstigheid. In feite bevatten zij allebei dezelfde elementen. Zoals er weinig verschil is

tussen godsbegrip en theorie, op welk terrein dan ook. Zij zijn vaagheden, die misschien in de feiten kunnen worden ingepast, maar die in de eerste plaats gevoelsmatig worden ervaren.

Omdat deze wereld niet bereid is de feiten onder ogen te zien, gaat deze wereld als vanzelf uit van stellingen, die met de feiten niets te maken hebben, Dan verwacht men dat God met heirscharen zal ingrijpen om de overwinning te bezorgen aan de goede partij. En dat is niets nieuws in de geschiedenis, want de Germanen dachten ook al dat de goden soms zelf aan de strijd deelnamen, terwijl ze bovendien als een soort primitief Rode Kruis de Walküren boven de slagvelden lieten zweven om de helden onmiddellijk naar het Walhalla te brengen. Natuurlijk is een Walküre geen Florence Nightingale, maar het verschil is meer gradueel dan essentieel. Neen, wij kunnen werkelijk die verschillen niet maken in de eerste plaats en in de tweede plaats mógen wij ze zelfs niet maken.

Godsbegrip is de theorie van het hoogste aangepast aan mijn emotie. Godsdienst is de formalisatie daarvan, waardoor ik tracht datgene, wat voor mij waar is aan anderen op te leggen of in anderen te wekken. Zolang dat bestaat, kun je niet verwachten dat het de wereld beter gaat. Iemand, die met deze essentiële dingen rekening houdt, zal voor de nabije toekomst uit het wereldgebeuren onmiddellijk allerhande feiten kunnen aflezen.

Als u begrijpt, dat de redelijkheid hier geen cent mee te maken heeft, als u begrijpt, dat de theorie in feite de weergave is van de mens en niet de mens iets is waardoor de theorie wordt gevormd alleen, dan kunt u zeggen, dat China op het ogenblik - ongeacht alle toenaderingen - zal trachten hernieuwde agressie- en hetzetechnieken tegen Moskou te beginnen. Dan kunt u op grond van ditzelfde zeggen, dat Rusland ondanks zijn toenadering tot de Ver. Staten gelijktijdig zal overgaan tot bepaalde beperkende maatregelen voor het verkeer over het ijzeren gordijn. En dan kunt u op basis hiervan nagaan dat Amerika - terwijl het terzelfder tijd beweert vriendschappelijk gezind te zijn tegenover Rusland en zelfs met China tot enig begrip te willen komen - zijn diensten inzet om deze beide staten afbreuk te doen waar het maar mogelijk is, ook met sabotage en geweld.

Dat zijn dingen, die kunnen wij zelf aflezen. Zoals je klant aflezen, dat de landbouwpolitiek nog steeds in boter zal blijven smoren, ongeacht alle pogingen, die men doet om dit op te heffen. Want elk land heeft andere belangen en elk land gelooft in een bepaalde techniek, in een bepaalde theorie.

Als men het tijdelijk eens wordt, dan is dat om verder te kunnen gaan in de hoop dat men tijd wint om de ander te bekeren. Zoals men vroeger soms heidenen lange tijd tussen de christenen liet leven in de hoop dat zij zouden worden bekeerd. Dat hebben ze waarschijnlijk weer van de Romeinen geleerd, die barbaarse prinses en zonen van stamhoofden naar Rome plachten te brengen in de hoop van hen een soort pseudo-Romeinen te maken.

De wereld houdt geen rekening met armoede, zij houdt geen rekening met ellende. En omdat zij dat zelf niet doet, zegt zij dat God deze dingen wil. Dan moet er in de rituelen van de godsdienst duidelijk worden, dat het offer onvermijdelijk, noodzakelijk en glorieus is. En of dat nu gebeurt aan de hand van een grensgeschil ergens in China bij Sinkiang, of dat het gebeurt ten aanzien van de heilige martelaren of misschien zelfs de noodzaak van het doodbloeden van vervolgd in Biafra, dat doet niets terzake. Ik zie mijn God, zoals ik die God wens. Die God is mijn rechtvaardiging. Mijn emoties, die ik redelijk als onjuist zou kunnen erkennen, kan ik middels mijn God, mijn godsbegrip, maken tot iets dat gerechtvaardigd is; en dat kan ik omgeven met een praal en een status, waardoor anderen daaraan worden onderworpen.

Wat is tenslotte het verschil tussen een triomftocht van een keizer of een veldheer in Rome, die pas een grote veldslag heeft gewonnen en het grote Partij-congres van de een of andere partij in de Ver. Staten, als het er alleen nog maar om gaat om de selectie van een presidentscandidaat of misschien het rondrijden in zegepraal van astronauten over de gehele wereld. Dit is precies hetzelfde. Statie, reclame, reclame voor het systeem.

Uit de oudheid kunnen wij nog meer leren. Vroeger waren de leuzen in Rome "brood en spelen". In oudere landen (Babylon b.v.) was het de goedertierenheid van de vorst en de welwillendheid van de goden. De goden zorgden voor het vermaak en de vorst haalde wat uit zijn schatkamer om de gistende massa tevreden te stellen. Tegenwoordig is het subsidie en

inspraak, waarbij de subsidie dan voor het voedsel moet zorgen en de inspraak voor het amusement. Het verschil is niet zo groot als u wel denkt.

Zoals u nu kwesties als subsidie en inspraak au sérieux neemt, zo nam men vroeger de graanuitdelingen en de spelen au sérieux en zelfs de samenstelling en opzet van de spelen. Het volk probeerde - wanneer iemand een feest wilde organiseren - van tevoren a.h.w. af te dwingen welke attracties in ieder geval daarbij zouden zijn. Bij inspraak proberen zij uit te maken op welke manier men mag doen, alsof men maatschappelijk werkt, terwijl men zich gelijktijdig zo goed mogelijk ontspant. De verschillen zijn gering.

Als men de ontwikkeling van de godsdiensten ziet, dan ziet men daarin ook weer de ontwikkeling van de maatschappij. Op het ogenblik, dat er een zware strijd tussen de volgelingen van de goden wordt gevoerd, zijn de priesters elkaar meestal niet zo erg vijandig gezind. Voorbeelden daarvan kunt u weer vinden in Egypte, in Rome en zelfs nog later. Maar op het moment, dat het fanatisme bij de volgelingen wegvalt, zien wij dat de leiders (de priesters) fanatieker in hun opvattingen worden en dat zij in hun benadering van problemen en mogelijkheden extremer worden. Men zou kunnen zeggen, dat het extremisme van de verkondiger wordt opgewekt door de onverschilligheid van de gelovigen. En als de periode van onverschilligheid een hoogtepunt bereikt, dan zien wij een z.g. decadentie ontstaan (d.w.z. een aantal vervalverschijnselen), omdat de maatschappij nu eenmaal niet is gebaseerd op logische regels maar op gevoelswaarden, op geloofsregels.

In Rome was het gedrag van de Romein ook een rechtvaardiging tegenover de goden en de goddelijke krachten. Maar toen werden de goden vermenselijkt. Denkt u maar aan Caligula (het Laarsje), die zelfs een paard tot Senator liet verheffen. (Overigens, men zegt dat dit paard zich in de Senaat waardig gedroeg; het liet niet méér slechte dingen vallen dan een gemiddeld Senator en het sprak veel minder onzin.) Door op deze manier dus alle waarden om te keren en te zeggen: "wij zijn primair", valt de samenhang in een maatschappij weg. Zolang de patriciër niet alleen krachtens zijn rijkdom, maar ook door de wil der goden meester is, kan hij op eerbied rekenen. Een standenmaatschappij is schijnbaar nu eenmaal onvermijdelijk. Zolang dus de plaats van de standen gerechtvaardigd is door een geloof, door een emotie, dan loopt de maatschappij. Maar wanneer dezelfde standenmaatschappij komt te verkeren in een situatie, waarin de feitelijke erkenning van de standsverschillen wegvalt, terwijl de vorm noodzakelijk is om het maatschappelijk verkeer te handhaven, dan zien wij het verval in Rome, waardoor jonge, patriciërs langzaam maar zeker briganten worden, plebejers zich op een gegeven ogenblik vermeten om zelfs de keizerlijke wacht aan te vallen en binnen te dringen in de huizen en tuinen waar feest wordt gevierd. Dit verschijnsel ziet u ook tegenwoordig.

Er is geen zekere God meer. Er is niet meer één God, die iedereen aanvaardt. Er is dus ook niet meer één reeks regels of goedkeuringen. Zelfs de theorieën, die worden verkondigd, worden zo verschillend geïnterpreteerd dat je ze eerder kunt beschouwen als een stimulans dan als een zijnsrechtvaardiging. Dan moet je spreken over de decadentie van de maatschappij. Daar kun je niet meer omheen komen.

Die decadentie betekent een verandering, die alleen maar kan plaats vinden, als er weer een emotionele band kan ontstaan tussen mensen; een verbintenis onderling. En ik geloof, dat je daarvoor toch iets nodig moet hebben wat God wordt; een soort godsbegrip, een rechtvaardiging van je bestaan, die veel verder reikt dan je zelf kunt gaan. Een kracht waaruit je put en een leiding die je aanvaardt, welke wijzer en sterker is dan je ooit zou kunnen zijn. Er moet iets hogers zijn. Zodra dit hogere niet wordt geaccepteerd, zal er een omwenteling komen, die blijft voortduren totdat weer ergens een systeem, een denkwijze vooral, tijdelijk de overhand krijgt. Is dat gebeurd, dan zullen wij weer mensen zien opstaan, die daaraan vorm geven, die daaruit een soort standenmaatschappij boetseren met bepaalde rituelen. En dan is de maatschappij weer gebaseerd op een godsdienst. Dan voelt zij zich gezegend, beschermd en gerechtvaardigd door een God en zal die maatschappij tegenover alle andere menselijke waarden zich blijven verdedigen ten koste van alles, omdat zij zonder dit in feite niet meer durft bestaan.

Dit is de previsie van het komenden waar een nieuw begrip van God komt. Niet een Jezus, niet een Wereldleraar, niet een nieuwe Meester, maar iets waarmee je als mens je emotioneel zo sterk één kunt voelen, dat daardoor je gedrag en je samenhang met andere wordt bepaald. Pas als dat is ontstaan, zal er een aantal regels komen, een ritueel, een godsdienst, die de mensheid bindt en haar in samenhang, orde en regel weer de kans geeft als eenheid te functioneren.

De enige andere weg is de absolute anarchie, waardoor een ieder erkent dat hij geen recht heeft om een ander op welke wijze dan ook te beïnvloeden of zijn wil op te leggen. En daar dit laatste althans voorlopig onbereikbaar lijkt, veronderstel ik dat er binnen enkele jaren nieuwe systemen of nieuwe visies van systemen en godsdiensten zullen ontstaan, die een grotere greep op de massa krijgen en daardoor een nieuwe vorm van ordening mogelijk maken. Hiermede wil ik mijn betoog voor vandaag besluiten.

ECONOMISCHE VERWARRING

Het is altijd gemakkelijk te Zien hoe er een voortdurende wedloop is tussen de theoretici, de Practici en de statistici, als het gaat om de economie. Onder deze verschillende groepen zou men nl. het volgende kunnen constateren:

Volgens de theoretici gaat het steeds beter; volgens de statistici treedt er een overvloedverschijnsel op dat deprimerend moet werken op werkgelegenheid en markt; volgens de practici is het faillissement van velen niet meer veraf.

Om te begrijpen hoe het in elkaar zit, zullen wij de situatie van de wereld eens moeten nagaan. Dan ontdekken we, dat wij op het ogenblik leven in een sterk gerichte consumenten-maatschappij. Dat betekent, dat het product er niet is voor de consument, maar de consument om het product te verteren. En dit betekent weer, dat de producent ten koste van de consument probeert pot te verteren. Maar die pot dreigt een teerpot te worden, omdat er op de toenemende overproductie overal steeds grotere smetten komen, die voor een ieder zichtbaar zijn.

De methoden, die men lang heeft kunnen volgen om producten minder houdbaar te maken en daardoor een omzetvergroting te bereiken, beginnen in de laatste tijd voor een verdere uitbreiding toch wel moeilijkheden te geven.

Je kunt natuurlijk een product, dat een normale levensduur heeft van 10 jaar, zo fabriceren dat het 5 jaar leeft. Misschien kun je dat nog terugbrengen tot een feitelijke duur van 3 jaar. Maar als je daar dan bent en het is een duur verbruiksproduct, dan krijg je geen consument meer, die daar nog iets voor over heeft. Dit is een van de moeilijkheden, die wij hebben in de industrie van b.v. wasautomaten, koelkasten, televisie, radio e.d. Het lijkt wel, alsof die industrie op het ogenblik vooruit gaat, maar haar feitelijke winst moet zij allang boeken in de richting van de overheidsbesteding en de grote nationale projecten. Buiten deze projecten om is haar omzet- en winstmogelijkheid veel minder.

In andere industrieën zoals de landbouw wordt de zaak moeilijker. Je moet natuurlijk de mensen een product voorzetten dat zij kunnen eten. Dat is waar. Maar als je steeds meer produceert en de mensen eten niet, dan komt er een tijd dat je om datgene, wat niet wordt verbruikt, toch nog te kunnen betalen het product dat verbruikt kan worden zo duur maakt, dat het feitelijke verbruik daarvan steeds afneemt. Dit is een van de verschijnselen, die u in uw eigen land en in Europa kent ten aanzien van de roomboter.

De feitelijke verkoopprijs van roomboter in uw land zou - gezien de daar gevolgde productiemethode - kunnen liggen (en dan nog met een redelijke winstmarge voor boer en fabriek) op ongeveer f1.-. Maar de feitelijke prijs ligt eerder 70 % hoger: f 1.70 à f 1.80, als ik goed ben geïnformeerd. Het resultaat is dus, dat steeds minder mensen deze boter gaan afnemen; en dat vooral het afnemen in grote hoeveelheden langzaam maar zeker uit de mode

raakt. Dat betekent ook weer, dat er een andere industrie wordt opgebouwd, die dat goedkopere product moet maken. Vergelijkenderwijze: ten aanzien van de z.g. boters (laten wij de naam ook nog even aan de tafelmargarine toekennen) was in 1928 ongeveer 40% margarine of kunstboter tegen 60% natuurboter. Op het ogenblik is de industrie uitgegroeid tot een natuurboter verbruik van ongeveer 16%.

Om die kunstboter te kunnen maken heeft men veel moeten investeren. Men heeft industrieën moeten opbouwen. Die industrieën hebben een zeer grote betekenis voor de arbeidsmarkt. Dat betekent, dat indien iedereen roomboter gaat eten er werklozen komen; en dat willen de mensen ook weer niet. Maar aan de andere kant willen zij hun boter blijven produceren - roomboter wel te verstaan - en wel tegen een prijs, die redelijk is. Het resultaat is, dat de kosten van opslag en daarbij de vermindering van kwaliteit, want die gaat meestal daarmee gepaard, dus op den duur de werkelijke kostprijs van de boter gaat verdubbelen. Rekenen wij wat u aan subsidie krijgt, als u een pakje boter dat opgeslagen is geweest kunt kopen voor een prijs van laat ons zeggen f 1.20 (dat is nog 20 cent boven de noodzakelijke kostprijs van verse boter in deze tijd), dan legt de staat daar ongeveer 50 cent bij aan bewaarloon, interest e.d. Als u dat gaat narekenen, komt u aan een idiote situatie. Dit is een voorbeeld, want die situatie treffen wij overal elders ook aan.

Er is een industrie opgebouwd, die - omdat zij in feite niet mag produceren voor de prijs, die de consument daarvoor over heeft - een steeds hogere last krijgt te dragen en daardoor in feite haar consumptiemarkt ziet inkrimpen. De staat moet die industrieën handhaven, omdat zij werkgelegenheid betekenen en het welvaartspatroon en de politieke eenheid bevorderen. Dientengevolge moet de gemeenschap steeds meer toeleggen op het instandhouden van die industrieën. Maar het geld, dat de gemeenschap daarop toelegt, moet zij weer nemen van de consument. Daar heeft u dan een krankzinnige situatie waardoor de lasten die de staat moet eisen om te kunnen subsidiëren en industrieën aan de gang te houden zo hoog worden, dat de burgers van die maatschappij niet meer in staat zijn om de producten van dezelfde industrie tegen een redelijke prijs te kopen.

Dat is in Nederland misschien nog niet zo erg, maar een van de landen waar dit op het ogenblik heel sterk een rol speelt is Frankrijk. In Frankrijk zijn de belangengroepen, die voor hun behoud van inkomen maar ook van productie en omzet vechten, steeds sterker geworden. En het vreemde resultaat is nu, dat in de grote steden door tussenschakeling van allerhande handelsinstanties, door directe en indirecte gunsten er in feite een product wordt verkocht 50 % boven de noodzakelijke koopprijs - wat het leven voor de mensen duurder maakt - terwijl bovendien de consument nog eens ongeveer 40 % van die prijs direct of indirect via subsidiëring of lastenvermindering e.d. erop moet toeleggen. En dat betekent dat er wanverhoudingen ontstaan, die in stakingen ontaarden.

In Italië zien wij ook al zoiets. Het lijkt misschien, alsof de Italianen er maar op los staken. Maar wat is de werkelijke situatie? Men heeft daar een aantal groot-industrieën gevestigd. De groot-industrieën werken daar in vele opzichten met verlies. En omdat zij met verlies werken, moet de staat subsidiëren. Zij moet dus op de een of andere manier lasten heffen. Gezien de toestand in Italië gaat dat veelal door z.g. verbruiksheffingen. Het resultaat is, dat het leven zeer duur wordt en dat een arbeider, die loonopslag krijgt in feite toch nog steeds in bestedingsmogelijkheid erop achteruit gaat.

Om, dat te kunnen opheffen - want men moet zo nu en dan toegeven - zal de staat haar aandeel aan heffingen moeten verhogen. Maar de heffingen zal zij niet alleen op het product kunnen heffen, zij zal ook industrieën daarvoor moeten aanspreken, want anders kan zij niet verder functioneren, zodat men steeds verder in het slop komt.

Een geheel andere situatie hebben de Ver. Staten gekregen. Zoals u weet zijn daar in de verschillende staten regelingen voor industrieën o.a. ten aanzien van belastingen, accijnzen, transportvergunningen e.d., die nogal eens wat afwijken. Het resultaat is geweest, dat verschillende staten alleen door gunstige voorwaarden te bieden in staat waren industrieën aan te trekken. Dat was natuurlijk wel leuk voor de arbeidsvoorziening, maar voor de andere staten was dat minder prettig. Want er worden een groot aantal producten gespecialiseerd geleverd uit één enkele staat naar 30 of 40 andere staten, doe daarvoor alleen maar de

behandelingskosten (opslag e.d.) kunnen verdienen. Dit betekent dus een verplaatsing van inkomen. Die verplaatsing van inkomen betekent weer een aantasting van de belastingsmogelijkheden van die staat. En zo is daar een heel touwtrekken ontstaan, dat ontaard is in zeer komische situaties.

Wij hebben b.v. de Campbell soepfabriek. Die fabriek hanteert twee hoofdkantoren: één in Detroit (hoofdzakelijk inkoop) en wereldhandel in Chicago.

Nu zoudt u zeggen: als men die kantoren daar heeft, dan zullen die fabrieken daar ook wel zitten. U vergist zich. De grootste productie-eenheid bevindt zich vreemd genoeg in een deel van Texas. En waarom? Omdat men daar de gunstigste voorwaarden had, terwijl men gelijktijdig dicht bij een leveringsgebied zat zo wel van vee als ook van groente. Denk aan Californië. Het bleek, dat men daaraan niet genoeg had en men heeft toen een tweede fabriek geopend. Die fabriek werd echter gesticht niet in de eigenlijke Ver. Staten, maar in Alaska. Toen men eindelijk zover was dat men toch nog iets meer nodig had, nam men een oude cannery (visconservenfabriek) over in de staat Maine. Het zijn die drie fabrieken, die het feitelijke werk doen; maar voor een product, dat in alle staten wordt verhandeld.

U begrijpt, dat dat niet alleen maar betekent dat je nu met de productie een rare verdeling krijgt en dat je met je transportvoorzieningen een beetje moet uitkijken, maar het betekent ook dat je dus in de ene staat gemakkelijker kunt plaatsnemen dan in de andere en dat betekent dan weer, dat er een eigen verkooporganisatie moet worden opgebouwd. Een verkooporganisatie wel te verstaan, die ook bereid is te leveren aan instellingen en eventueel zelfs en détail, aan de eenling.

Indien men dus geen Campbell-soepen wil invoeren in de een of andere supermarkt, dan komt Campbell met een Discout House waar hij zijn eigen producten voor betrekkelijk voordelige prijzen verkoopt en nog enkele andere producten, waarop de plaatselijke leveranciers veel winst maken.

Het systeem heeft ertoe geleid, dat een groot gedeelte van de middenstand zaken, die niet behoren tot een z.g. "chain", een eigen grote organisatie die veel soep verkopen, eigenlijk horig zijn geworden aan Campbell. En deze organisatie gaat nu bepalen wat die winkeliers met hun eigen winkeltje mogen doen. De winkelier wordt dus zetbaas in zijn eigen zaak. Maar omdat hij dat wordt, krijgt hij er steeds minder zin in. Hij concurreert niet zo gemakkelijk meer en het resultaat is geweest, dat alleen door de actie die Campbells heeft gevoerd om in een aantal staten zijn product erin te drukken ten koste van alles er ongeveer 700 kleinere general stores en levensmiddelenzaken gesloten zijn.

U zult zeggen: Dat is krankzinnig. Neen. Het is gewoon een systeem. Ik nam nu soepen als voorbeeld. Ik zou hetzelfde kunnen vertellen t.a.v. producenten van horloges, bepaalde systemen van bijoutherieën, bepaalde assortissementen die je eigenlijk in de drugstore, bij de parfumerie en eventueel ook bij de drogisterij zoekt.

De horigheden, die zo zijn ontstaan, zijn zo complex geworden dat er eigenlijk in de Ver. Staten naast een officieel gangsterrijk ook nog gesproken mag worden van een afpersingsrijk van een aantal grote en kapitaalkrachtige groepen. Daar komt bij dat die groepen met de kredietkaarten wat kunnen doen.

Omdat zij aan de kredietkaarten zonder meer garanderen dat zoveel plaatsen afnemen, kunnen zij gemakkelijk accounts krijgen. Zij betalen wat minder aan degeen, die de kredietkaart heeft ingevoerd. Zij hebben dus ½ of 1% meer winst dan een ander. Bovendien voeren zij zoveel krediet-mogelijkheden, dat andere zaken dat nolens volens ook moeten doen; en die verliezen er wel op. Het gevolg daarvan in de U.S.A. is, dat op het ogenblik alleen door de daar gangbare kredietsystemen (en u weet, je bent geen goede Amerikaan als je niet tenminste 15 verschillende creditcards hebt) reeds een groot aantal bedrijven - en dat geldt niet alleen voor winkelbedrijven, maar ook voor kleine en middelgrote productie-bedrijven - in feite afhankelijk zijn geworden van Credit Corporations, omdat gezien de verrekeningstijd die verloopt zij heel vaak moeten financieren via banken. Dat wordt te duur en zij doen dat dan vaak via de Credit Corporation. Er is voor de kleine man dus geen kans meer om er tussenuit te springen, tenzij die kleine man alles gaat doen wat de grote zaken verbieden.

Het gevolg is niet alleen geweest de Discount Stores en de Army Discount Stores die daar overall nogal floreren, maar daarnaast zijn er gekomen wat je met een bijna Hollands woord de ramschhandel zou kunnen noemen. Er zijn steeds meer kleine zaakjes ontstaan, die overall - hoe dan ook - zo goedkoop mogelijk inkopen. Zij vragen zich niet af wat zij leveren, zij vragen zich alleen af tegen welke prijs zij het kunnen leveren. Zij vragen zich niet af, of het binnen het assortissement past, zij vragen zich alleen af, of zij het kwijt kunnen raken. En deze kleine zaakjes zijn nu een soort revolutie begonnen, die voor de grotere vaak een strop betekenen. Laten wij een voorbeeld nemen.

Campbells kan natuurlijk beginnen te concurreren, als zo'n kleine zaak nu b.v. 10 Dollar cents beneden de gangbare prijs verkoopt. Maar dan moet hij dat niet doen in één winkel, maar misschien wel in 50 zaken. Als Philco of een andere grote zaak op een gegeven moment een transistor-apparaat ziet verkopen laten we zeggen \$ 10 beneden de gangbare prijs (dit is inderdaad gebeurd; een Consul model van zeg \$ 30 werd verkocht voor \$ 7.95 dus in feite \$ 8 lager) dan kunnen zij inderdaad wel een concurrentiestrijd beginnen. Maar dan moeten zij in vele zaken tegelijk die prijs verlagen. En daar zij een goed product moeten leveren voor hun naam, terwijl de z.g. ramschzaak een willekeurig product levert, dat kwalitatief ook in de ogen van de verbruiker perfect moet zijn, is het verlies dat men daarop moet nemen vaak betrekkelijk groot. Het resultaat is geworden, dat in de U.S.A. een aantal middelgrote bedrijven allang niet meer kunnen concurreren. Zij zijn opgekocht.

Gaat u nu eens kijken wat er in Nederland gebeurt. In Nederland spreken wij niet van opkopen, dat klinkt zo vreemd. Daar spreken wij van fusioneren. Maar u weet, een fusie is een zakelijke executie, waarbij het naar de vraag is wie van de fusiepartners het meest dodelijk wordt getroffen. Fusie, de neiging om groter te worden en een beheersing te verkrijgen, neemt toe, dat heeft u wel gemerkt. Maar ook in Nederland zijn die kleine ramschzaakjes aan de gang. Wat doen zij? Zij hebben de prijzen losgemaakt. Zij hebben die prijzen niet alleen losgemaakt in de zin van "wat goedkoper verkocht", maar zij hebben ook het besef gewekt bij de verbruiker dat het goedkoper kan. En daar zit nu juist het haakje.

De maatsschappij is gebaseerd op een zeker winstpercentage. Dat weten de meeste mensen misschien niet. Maar als u van een product een winstmarge ziet van 30 %, dan moet u rekenen dat het niet allemaal winst is. Daar zit ongeveer 10 tot 12 % aan kosten in (wat men dus nodig heeft om te verkopen) en daarnaast vaak tot 8 % aan interest voor gelden, die men moet lenen om ermee te werken; gelden, die men heeft uitstaan en waarop men rente verliest. Als je nu deze normale service-belasting laat vallen en je brengt je verkoopskosten terug van - laten we zeggen - 12 % tot 16 %, terwijl je eenvoudig geen uitstaande gelden hebt en kunt werken binnen de normale krediettermijn (dat is meestal 14 tot 30 dagen, soms 3 maanden, maar voor dergelijke bedrijven loopt het veelal van 14 dagen tot binnen 30 dagen), dan kun je dus een winst maken van 14 %, zonder dat je iets aan de prijzen hebt gedaan; je hebt dan je winst verhoogd. Als je nu verstandig bent, moet je snel omzet halen; dan ga je die winst dus afgooien. Een dergelijk bedrijf kan en moet dus eigenlijk verkopen met een vermindering van werkelijke winst van ongeveer 3 %, maar een vermindering van winstopleg (dus datgene wat je om je kosten en de rest te dekken legt op de groothandelsprijs) van soms 50 à 60 %. De mensen zeggen dan; het kan dus goedkoper. De fabriek moet nu ook goedkoper gaan leveren. Kan zij dat niet, dan blijft er alleen maar over dat de staat het product gaat afnemen.

De staat zegt dan b.v.: Ik weet geen raad meer met de boter. Weet je wat, het is goed voor de gezondheid. Alle soldaten, alle ouden van dagen, alle ziekenhuizen voortaan roomboter gebruiken. Zo gaat dat.

Maar dan kan het ook zijn, dat er een bedrijf is dat autootjes maakt. Dat bedrijf maakt die autootjes heel aardig, maar nog niet zo rendabel als nodig is. Nu zegt de staat: goed, dan ga je voor mij een aantal van die autootjes maken en ik neem er extra veel van af. En daarop maak je dan extra winst.

Natuurlijk is het op die manier een krankzinnige warboel. Het is in Nederland zelfs zo, dat een bedrijf dat besluit zich te vestigen vaak al subsidie heeft, voordat het enige werkgelegenheid heeft geschapen. En dat het dan uit louter vriendelijkheid waarschijnlijk zijn prijzen optrekt tot

het hier gangbare niveau, zodat het winstpercentage van de ondernemer aanmerkelijk stijgt. Hierdoor komt een toenemend deel van de lasten op de gemeenschap te rusten. Je kunt de lasten, die op de gemeenschap rusten, niet onbeperkt verhogen. Hier in Nederland denken ze nog van wel, maar het is toch niet zo. Er komt nl. een kritiek punt; en dat is eigenlijk een sociaal buigingspunt in de structuur.

Als ik op een gegeven ogenblik door meer te doen niet feitelijk veel meer kan bereiken, dan zal ik besluiten om minder te doen. En dit betekent een rendementsdaling van alle beleggingen. Dat betekent een afvlakking van wat men noemt een reële inkomstenstijging; en een inkomstenstijging treft vooral weer de producenten. Want iemand, die een paar honderd gulden extra verdient, die gooit er wat tegenaan voor een super de luxe vloerkleed. Maar degenen, die dat niet heeft, denkt: ach, ik doe het nog een tijdje met het keukenzeil dat ik heb liggen. Er ontstaat dus een vertraging in de afzet.

Die vertraging kunt u overigens in uw eigen land weer constateren door het toenemend aanbod van z.g. kortingprijzen, heel vaak door fabrieken gedaan, die ten koste van alles moeten afzetten om te kunnen blijven draaien of soms zelfs om alleen maar de loonkosten en de eerstkomende rekening voor materialen te betalen. Dat gaat niet onbeperkt. Er komt dus een ogenblik, dat enerzijds de staat haar inkomsten aanmerkelijk ziet dalen, zodat zij niet kan voortgaan met subsidiëren, terwijl de producent zijn mogelijkheid om op de oude voet te blijven draaien eveneens ziet verdwijnen, daar hij geen subsidie meer krijgt en de consument steeds selectiever gaat kopen. Dat noemen ze in Nederland prijsbewust. Maar de Nederlander is wat dat betreft meer prijsbewusteloos.

De eindresultaten zijn duidelijk: wij krijgen een sneeuwbaaleffect. Indien eenmaal op één punt zoiets gebeurt, gaat de hele rest mee. In Nederland is iets dergelijks voorgekomen t.a.v. de textielindustrie. Daar is een dergelijk sneeuwbaaleffect geweest ongeveer 6 jaar geleden.

Wij zien in de Ver. Staten op het ogenblik een soortgelijk sneeuwbaaleffect t.a.v. de omzet van kunststoffen; en vreemd genoeg bij een toenemend verbruik grotere moeilijkheden bij de producenten. Ik zou over de gehele wereld dergelijke punten kunnen aanhalen. De conclusie, die ik nu hierover ga trekken, is dus niet zo gek als het klinkt:

Er komt een ogenblik, dat een sneeuwbaaleffect in één sector (dat kan landbouw zijn, het kan de metaalindustrie zijn, mijnentwege de toeristenindustrie of wat anders) zo sterk toeneemt, dat het 'n grote indruk maakt op de mensen, op de bevolking. Vanaf dat ogenblik hebben wij geen sneeuwbaaleffect, maar een lawine-effect, waarbij de neiging om niet te kopen (of alleen tegen de laagste prijs), de angst voor eigen bezit en daardoor de eisen voor eigen inkomen zullen toenemen, terwijl daardoor de omzetmogelijkheid en daarmee de rendabele productiemogelijkheid afneemt en gelijktijdig het staatsinkomen steeds meer bedreigd wordt. Op dat ogenblik hebben wij te maken met een feitelijke crisis.

Nu denk ik niet, dat ben dergelijke crisis aan den volke wordt voorgehouden. Zij zullen u ongetwijfeld nog vertellen dat u zeer welvarend bent, indien u het moet stellen met 400 gram droog brood per dag. Want welvaart is maar een leuze. Je ziet echter met eigen ogen hoe er iets verandert.

Je ziet b.v. geldontwaarding. Vroeger dacht men daar niet over na. Nu calculeert men rustig in een salarisopslag al in: het geld wordt zoveel minder waard, dus ik moet zoveel procent meer gaan verdienen dit jaar, want anders krijg ik geen reële toename van mijn inkomen. En dit niet alleen in Nederland. Overal.

Ik stel, dat de feitelijke gevolgen op de helft van het volgende jaar in de meeste Europese landen zichtbaar zullen zijn. In de Ver. Staten zijn zij nu al zichtbaar, alleen praten zij daar minder over. Ik neem aan, dat voordat men dit openlijk zal willen erkennen 1972 waarschijnlijk een aardig eind gevorderd is. In Nederland kun je een dergelijke uiteenzetting van verantwoordelijke personen meestal pas verwachten na de verkiezingen; en dat is duidelijk.

Ook elders spelen dergelijke belangen een rol. Ik neem daarom aan, dat u van een feitelijke crisis pas overtuigd zult zijn in begin 1973. Maar de chaotische economische verhoudingen, die

op het ogenblik hand over hand toenemen, waarbij onderlinge afspraken vaak de feitelijke verwarringen en moeilijkheden eerder vergroten dan verminderen, hebben reeds nu tot feitelijke crisis-situaties geleid. Wij moeten dan ook rekening houden met een toenemend wankele wereld-economie en daarmee met moeilijkheden voor valuta's, moeilijkheden in de internationale handel, vermindering van krediet-faciliteiten op velerlei terreinen. En met dat alles geloof ik ook in de mogelijkheid eindelijk eens te kijken wat u werkelijk nodig heeft, opdat u dan zelf de stralende ring van zelfvertrouwen bezit, die u dan niet meer tegen fl. 1,98 per tube behoeft te kopen.

NOOT

Het toenemend vertrouwen in een toenemende winstmogelijkheid in het verleden heeft geleid tot de winst-waanzin van het heden en de windhandel in effecten, die morgen steeds meer zichtbaar wordt. Dit zal tenslotte voeren tot een absoluut geleide economie, waarmee de zichzelf misleidende regering de economische instorting zowel van zichzelf als van haar onderdanen zal bevorderen.

IK

Ik ben. Wat ben ik? Ik weet, wat ik niet ben. Ik weet niet, wat ik ben. Ik ben het onbekende, verborgen in het schijnbaar bekende. Ik ben het onbegrepen, omgrensd door alles wat ik meen te begrijpen. Wat ik denk van mijzelf is nooit waar, want het is maar een deel van mij. Wat ik zoek voor mijzelf is geen vervulling van mijn wezen, doch slechts de aanduiding van iets, wat mede tot mijn mogelijkheden behoort.

Ik ben. Ik ben kracht. Maar ik ben krachteloos, toch ben ik kracht. Kracht ben ik, indien ik besef dat ik kracht ben. Waar ik mijzelf niet vertrouw, ben ik krachteloos, omdat de kracht, die in mij is, niet tot uiting kan komen. Als ik denk aan sterven, zal ik sterven. Als ik denk aan leven, zal ik leven, want de kracht in mij neemt de vorm aan, die wordt bepaald door mijn besef.

Ik ben. Ik ben een scheppende kracht, want uit de kracht, die in mij is, herschep ik mijzelf. Voortdurend mijzelf vormende tot dat wat ik meende nog niet te zijn. Voortdurend mijn wereld veranderende, totdat zij past bij mijn besef. Zo schep ik en herschep ik. Naarmate de kracht in mij groter is, herschep ik duidelijker en meer kenbaar mijn wereld en mijzelf, totdat uit mij het feit geboren wordt. En in het feit ben ik zelf en verlies ik mijzelf.

Ik ben. En wat ben ik? Ik ben dat wat is: ik. Dat is alles.

(Een meditatie, waarover u misschien ook kunt nadenken. Niet mystiek en toch mystiek, omdat ik haar heb gebaseerd op de tegenstelling, die wij zelf zijn.)